

**BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVLERİNE GÖRE 1877-1912 YILLARI
ARASINDA KOSOVA'DA EĞİTİM VE ÖĞRETİM****EDUCATION IN KOSOVO AMONG 1877-1912 ACCORDING TO THE
PRIME MINISTRY OTTOMAN ARCHIVES***Necati DEMİR****Özet:**

Eğitime her zaman önem veren Türkler, Osmanlı Dönemi'nde de gittikleri yerlerde mektep ve medreseler kurmuş, eğitim öğretim adına çeşitli faaliyetler yapmıştır. Osmanlı Devleti 1877-1912 yılları arasında sınırları içerisinde kalan bütün coğrafyada eğitimi modernleştirmek ve çağın gereklerine cevap vermek için bütün zor şartlara rağmen, aşırı gayret göstermiştir. Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'ne katılmasıyla eğitim için gerekli çalışmalar Kosova'da da uygulanmıştır. Bu sayede eğitim öğretimin kalitesi artırılmaya çalışılırken aynı zamanda Kosovalıların kimlik bilinci kazanıp, asimile olması önlenmek istenmiştir. Bu konu hakkında Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivinde belgeler bulunmaktadır. Arşivde bu konuyla ilgili olarak 911 adet belge tespit edilmiştir. Bu belgelere dayanılarak hazırlanan çalışmada 1877-1912 yılları arasında Kosova'da eğitim öğretimle ilgili yapılan faaliyetler ana hatlarıyla incelenmiştir. Osmanlı Dönemi'nde Kosova'daki altı sancak ve o sancaklara bağlı kazalarda açılan eğitim kurumlarına, bu kurumların işleyişine ve yaptıkları çalışmalara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Öğretim, Osmanlı Devleti, Kosova.

Abstract:

The Turks who always placed a great emphasis on education have opened up schools and Madrasas during the reign of the Ottoman Empire in the lands they explored and they also supported various campaigns of education. Among the dates 1877-1912 the Ottomans have endeavoured to modernize the education system despite difficult conditions of that period. Soon after Albania became an Ottoman territory, Kosovo was the pilot region for the modern education service of the government. As the Ottoman government endeavoured to increase the quality of education on one side, on the other, they have tried to increase the awareness of identity among the Albanians in order to prevent possible assimilation. There exist relevant records in the Republic of Turkey, the Prime ministry Ottoman Archives. Some 911 documents related to this subject have been detected in the archives. Based on those records kept among 1877-1912, the government actions and activities concerning education services have been examined and outlined. The education practices and institutions opened in six Ottoman

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi – Ankara demir_necati@hotmail.com

provinces and their districts and their functioning is the theme of this work.

Key words: Education, Teaching, The Ottoman Empire, Kosovo.

Giriş

Kosova; günümüz adıyla Kosova Cumhuriyeti, Avrupa kıtasının güneydoğusunda yer almakta olup Sırbistan, Makedonya, Karadağ ve Arnavutluk'a sınırdır. Başkenti Priştine'dir. 2005 sayımına göre nüfusu yaklaşık 2.200.000'dir.

Osmanlı-Kosova (Arnavut) ilişkileri, 1337'ye kadar gitmektedir. Fakat Arnavutluk'un Osmanlı sınırları içerisinde yer alışı I. Bayezid devrinde başlar denilebilir. Osmanlıların bu ülkeyi tam manası ile fethi ise 1463'te gerçekleşmiştir. Osmanlılar, sancak merkezi Ergiri Kasrı'na bir sancak beyi, il merkezlerine birer kadı ve subaşı atamıştır. Konya yöresi yörüklerinden bir miktar Türk nüfusu da burada iskân edilmiştir.

Arnavutların büyük bir çoğunluğu, Fatih Sultan Mehmed zamanında İslamiyeti kabul etmişlerdir. Dinî kimliklerinden dolayı Osmanlı sarayında Arnavut kökenlilere yüksek görevler verilmiştir. *Gedik Ahmed Paşa, Koca Davud, Dukakinzade Ahmed, Lutfi Paşa, Kara Ahmed, Koca Sinan, Nasuh, Kara Murad Paşa* gibi şahısların da dâhil olduğu en az otuz iki sadrazamın Arnavut kökenli olduğu bilinmektedir. En az otuz iki Arnavut sadrazamın görev yaptığı Osmanlı Devleti'nde, doğal olarak alt kademedeki görevliler de olacaktır. Durum böyle olunca Arnavutların Osmanlı Devleti'ndeki gücü kendiliğinden görülecektir.

Osmanlılar bu ülkeyi topraklarına kattıktan sonra, Arnavutların dil, kültür ve geleneklerine hiç müdahale etmemiştir. Bu, Arnavut şair ve yazarlarının Arnavutça eser vermelerini cesaretlendirmiştir. Maçizade'nin kasidesi, Beratlı Nazîmi'nin 1760'ta yazdığı kasidesi, Hafız Ali Rıza'nın *Mevlid*'i, Tahir Efendi Popova'nın 1835'te İstanbul'da basılan şiir kitabı *Vehbiyye*'si, Molla Ramazan İşkodra'nın *İlmihal*'i, *Risale-i Sufiyye*'si, *Nasihatu'd-din fi Hıfzı'l-Lisan*'ı; Konsipollü Mehmed Cami'nin 1884'te kaleme aldığı *Yusuf u Zeliha*'sı, Bektaşî Dâlib Fraşerî'nin *el-Hadika*'sı, Şahin Fraşerî'nin *Muhtar-nâme*'si, Hasan Ziko Kanberî'nin *Mevlid*'i Arnavut diliyle yazılmış bazı eserlerdir¹.

Şemseddin Sami'nin *Besa yahud Ahde Vefa* adlı piyesi, *Arnavutluk Ne idi, Nedir, Ne Olacaktır?* isimli tarih kitabı ve *Arnavutça Grameri*; Mehmed Naim'in *Duvar ve Çiftlik* (1886), *Bahar ve Çiçekleri* (1890) adlı şiir kitapları ile *İskender Bey Tarihi* (1899), dinî konuları işlediği *Dersler* adlı eseri Arnavut Edebiyatını dikkat çekici duruma getirmiştir².

1 Mustafa M. Bilge, "Arnavutluk", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1991, s. 389.

2 Bilge, agy.

Arnavutlar II. Abdülhamid'in izniyle İstanbul'da 1879'da *Arnavut Cem'iyet-i İlmiyyesi*'ni kurarlar. Türk dilinin önemli sözlüklerinden birini de yazan Şemseddin Sami, Arnavutların ilk millî alfabetini hazırlar. Bu cemiyetin amacı, Arnavut ağızlarını ve lehçelerini birleştirmek, Arnavutçayı standartlaştırmak, geliştirmek ve yaygınlaştırmaktır.

II. Meşrutiyet'e kadar, Arnavutların ayrı bir hükümet kurup Osmanlıdan ayrılma düşüncesi yoktu. Ortak bir yazı dili, alfabeleri ve edebiyatları olmadığı için Arnavutların arasında bir birlik de yoktu. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından sonra Arnavutlar arasında bir birlik oluşmuştur. Bu birlik İngilizlerin de dikkatini çekmiş, imtiyazlı bir Arnavutluk idaresi kurulması için Osmanlılara önermiştir³.

Osmanlılar, Arnavutlara hep sadık bir millet ve din kardeşleri olarak bakmaktaydılar. II. Abdülhamid'in Arnavutlar hakkında söylediği şu sözler konuyu açıkça ortaya koymaktadır: “ ... *Hiç akıldan çıkarmamalıyız ki, Arnavutlar bizim hem din kardeşimiz hem de mükemmel askerlerimizdir. Her zaman yoksun bulunduğumuz subay ve memurları da sağlamışlardır.*”⁴

Ulusal bir birliğe kavuşan Arnavutlar, II. Meşrutiyet'ten 1912'ye kadar dört kez ayaklanmışlardır. Balkan ittifakının oluşmasında önemli rol oynayan Arnavutlar, 1912'de Osmanlılardan kopmuşlardır⁵.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Osmanlı Arşivine bakıldığında Kosova ile ilgili on binlerce belge bulunduğu görülecektir. Bunların bir kısmı Osmanlı Devleti'nin Kosova'daki eğitim ve öğretim faaliyetleri ile ilgilidir. Biz, 1877-1912 yılları arasında arşivlenen belgeleri taradık ve rastladığımız 911 adet belgeyi tek tek inceledik. Osmanlıların Kosova'da açtığı okulları, yaptığı eğitim ve öğretim faaliyetlerini çıkarıp bilim dünyası ve Kosovalı kardeşlerimizle paylaşmak düşüncesindeyiz. Çalışmamızın dünyanın en yeni devletlerinden biri olan Kosova'nın eğitim ve öğretimine önemli bir kaynak olacağı düşüncesindeyim.

Öncelikle şunu baştan söylemek gerekir ki her okulun açılışı ile ilgili Osmanlı Arşivinde belge bulabilmek mümkün değildir. Bazı okulların açılış tarihleri belli değildir. Açık olduğu ve eğitim-öğretime devam ettiği bazen muallim atamalarından, onarım emirnamelerinden veya ders kitabı gönderme kayıtlarından anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tespit ettiklerimizin dışında da Kosova'da açık olan ve eğitim öğretime devam eden okulların olabileceğini belirtmekte fayda vardır.

3 Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK yay., Ankara (Tarihsiz), s. 242-243.

4 Ali Vehbi Bey, *Pensees et Souvenirs de I ex Sultan Abdülhamid*, Paris, (tarihsiz), s. 53.

5 Geniş bilgi için bk. Karal, age., s. 237-248.

1. Türklerde Eğitim

Türklerde; okuma, öğrenme, eğitim her zaman önemli sayılmıştır. Temeli eğitim ve bilgiye dayanan pek çok unsuru dünya milletlerine hediye etmişlerdir.

Sözlü Türk kültürünün en önemli görevlerinden biri de eğitimidir. Okul kavramının ve okulların olmadığı zamanlarda eğitimin bütün çeşitleri halk kültürü ile yapılmaktaydı. Yani halk, tecrübeleriyle kültürünü oluşturuyor, onunla nesillerini eğitiyordu. Atlı göçebe toplum hâlinde yaşayan Hun ve Köktürkler döneminde Türkler, gelenekten gelen bir eğitim düzeni kurmuşlardı. Kız çocuklarını anneler, erkek çocuklarını babalar hayatın her alanında, bir töre içinde, süreklilik arz eden biçimde yetiştirirdi⁶. Uygurlar Dönemi'nde kitap basma tekniği gelişti. Yazılan kitaplar elden ele dolaştı. Dolayısıyla eğitimde uygulamaya ve sözlü anlatıma kitap, kâğıt ve yazı da eklenmiş oldu. Karahanlılar Dönemi'nde Uygurlardan gelen tecrübe ve Müslüman olmaktan dolayı gelen medrese eğitimi birleşti ve düzenli eğitim sistemi kuruldu. Bu dönemde Türkler arasında çok sayıda bilim, eğitim, devlet ve siyaset adamı yetişti. Selçuklu Dönemi'nde Karahanlıların tecrübesi de eğitime eklenerek, eğitim ve öğretim açısından daha da verimli olmuştur.

2. Osmanlı Devleti'nde Eğitim

Osmanlı Dönemi'nde Türkler gittikleri her yerde eğitim için uygun zemini ve mekânı kurmaya çalışmışlardır. Osmanlı Dönemi'nde eğitimin temel direği yine medreselerdir denilebilir. Ancak azınlık çocuklarının üst düzey yönetici olarak yetiştirildikleri Enderun ismiyle de bir eğitim kurumu ortaya çıkmıştır. İlköğretim, 19. yüzyılın sonlarına kadar kendini çok da yenilemeden basit düzeyde kalmıştır. İlkokul üstü eğitim, yalnızca erkeklere verilmiştir. Eğitimde ağırlıklı konu "din" olup nakil ve ezbere dayanmaktadır. Tanzimat'a kadar eğitim genel olarak ücretsizdir. 1776'dan itibaren askerî okullar açılmış, ancak bu okullar da medreselerin etkisinden kurtulamamıştır⁷.

1839'da Abdülmecid, tahta çıkmış, *Tanzimat Fermanı*'nı yayımlamış, siyasal ve sosyal düzenlemeler yapılacağı duyurulmuştur. Bu fermanla eğitim ve öğretimle ilgili bir hedef gösterilmemiştir. Ancak bir süre sonra yapılan ıslahatların eğitim temelli olması gerektiği ortaya çıkmıştır. Abdülmecid, konuyla yakından ilgilenmiş; 1845, 1847 yıllarında alınan kararlarla sıbyan mektepleri dört yıllık olmuş ve ehliyetsiz kişilere hocalık yaptırılmaması kararlaştırılmıştır. Sınıf ve imtihan sistemi konulmuştur.

Yıllar geçtikçe eğitimin düzenlenmesi ve kalitelileşmesi için ciddi adımlar atılmıştır. 1869'da yayımlanan "*Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*" ile eğitim bir devlet işi durumuna gelmiştir. Her köyde ve mahallede bir sıbyan

⁶ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2006, s. 6-10.

⁷ Akyüz, age., s. 59-60.

mektebinin, 500 evli kasabalarda rüştiyelerin, 1000 evli kasabalarda idadiyelerin, vilayet merkezlerinde sultanîlerin açılması, öğretmenlerin / muallimlerin ise Dârümuallim mezunu olması gerektiği kararlaştırılmıştır⁸.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra eğitim ve öğretim kurumları şunlardır:

Sıbyan Mektepleri: İlk mektep, taş mektep, dârü'l-talim, dârü'l-huffaz, mektep de denilen ilk eğitim ve öğretimin yapıldığı yerlerdir. Çocuklar bu okula altı-yedi yaşlarında başlarlar, on yaşında bitirirler. Sıbyan mektepleri çağa uyum sağlayamayınca 1869 *Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ile yerini yavaş yavaş mekteb-i iptidailere bırakmıştır.

İptidai Mektebi veya Mekteb-i İptidaiye: İlkokul. Tanzimat'tan sonra eğitimin modernleşmesi için sıbyan mekteplerine alternatif olarak kuruldu. Sıbyan okullarına göre daha düzenli ve çağdaş idi.

Rüştiye Mektebi veya Mekteb-i Rüştiye: 1839'de sıbyan mekteplerinin üzerine II. Mehmed (1808–1839) tarafından kurulmuştur. Başlangıçta öğretim 6 yıldır. 1869 *Ma'ârif-i Umûmiye Nizamnâmesi* ile bu süre 4 yıla indirilmiştir. 500 haneden fazla sakini olan her yerleşim merkezine kurulması zorunlu hâle getirilmiştir. Buradan mezun olanlar idadilere devam etmekteydi.

Rüşdiye-i Askeriye: İptidaiyeden sonra askerî okullara öğrenci yetiştiren öğretim kurumudur.

Mekteb-i Edeb: Rüştiye düzeyinde olan ve gerek halka gerek memur olacaklara yanlışsız yazı yazabilme, bir konuyu kaleme alabilme öğretimi yapmak üzere kurulmuştur⁹.

İdadi-i Mülki: Rüştiyeden sonra gidilen ve öğrenciyi *bahriye, mühendishane, tıbbiye* ve *harbiye* gibi yüksek öğrenime hazırlayan öğretim kurumu durumuna gelmiştir. 11-14 yaş arası çocuklar bu okullara alınır.

Mekteb-i Sanayi: 1868 yılında çıkarılan *Mekteb-i Sanayi Nizamnâmesi* ile kurulmuştur. Sanayi kollarına, özellikle de ahşap ve metal kollarına eğitimli kişiler yetiştirmek için teşkilatlandırılmıştır.

Darümuallim: Osmanlı Dönemi'nde açılan ilk öğretmen okuludur. 16 Mart 1848'de Abdülmecid'in emriyle açıldı. Başlangıçta yalnızca rüştiyelere öğretmen yetiştirmekteydi. Daha sonra iptidailere ve idadilere de muallim / öğretmen yetiştirmek için teşkilatlandırıldı.

⁸ Geniş bilgi için bk. Cavit Binbaşoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2009, s. 104-206; Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2002, s. 33-34.

⁹ Akyüz, age., s. 149.

3. Osmanlı Devleti Dönemi'nde Kosova

Osmanlı Dönemi'nde Kosova; *Üsküp, Priştine, Prizren, İpek, Yenipazar ve Taşlıca* olmak üzere toplam altı sancaktan oluşmaktaydı.

Üsküp Sancağı'na bağlı kazalar: İştup, Kumanova, Radovişte, Palanka, Koçana, Osmaniye, Kratova, Orhaniye.

Priştine Sancağı'na bağlı kazalar: Mitroviçe, Vulçitrın, Gilan, Preşova.

Yenipazar (Novipazar) Sancağı'na bağlı kazalar: Yenipazar, Akova, Yenivaroş, Kolaşin.

Prizrin Sancağı'na bağlı kazalar: Kalkandelen, Loma.

İpek Sancağı'na bağlı kazalar: Yakova, Berane, Tırgovişte, Gosina.

Taşlıca Sancağı'na bağlı kazalar: Prepol.

4. Osmanlı Devleti Dönemi'nde Kosova'da Eğitim

Osmanlılar, Kosova'ya geldikten sonra, devlet sınırı içinde bulunan bütün diğer illerde / bölgelerde olduğu gibi, ilk olarak dinî ibadetler için camiler, hemen arkasından eğitim için mektepler ve medreseler inşa etmişlerdir. Camiler genel eğitim müesseseleridir. Çocuklar, gençler ve yetişkinler cami görevlileri tarafından *dinî bilgiler, Kur'an ilimleri, hadis, fıkıh, ahlâk, itikat, ibadet* dersleri verilir. Bir yandan da tekke ve zaviyeler kurulur, burada şeyh ve dervişler; *sabır, itaat, alçakgönüllülük, hoşgörü, güzel ahlak* konularında nasihatte bulunur, evliyalari örnek gösterirdi¹⁰. Cami, tekke ve zaviyelere paralel olarak Kosova'da sıbyan mektepleri ile orta ve yüksek dereceli medreseler de açıldığı anlaşılmaktadır. Bu eğitim müesseselerinin Kosova'nın her köşesine kadar ulaştırıldığı, eğitim için hocaların veya görevlilerinin gönderildiği anlaşılmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde 1877-1912 yılları arasında Kosova'nın eğitim ve öğretimi ile ilgili 911 adet belgeye rastlanmıştır. Bu belgeler ağırlıklı olarak: 1. Okul inşası, okul açma, kapama, tamir ve yeni okulların açılması, okul arsaları. Okullar ile ilgili çeşitli ödemeler. 2. Maarif müdürü, maarif azaları, maarif kâtibi, muallim ve diğer görevlilerin atanması; nakiller, becayiş, görevlilerin özlük hakları, göreve başlama ve ayrılma, maaş bilgileri, sürgünler, ödülleri vb. 3. Okulların ve maarif müdürlüklerinin bütçesi, ihtiyaçları olan eşya, kitap, kırtasiye ve diğer malzemeler. Araç gereç tespiti, temini. 4. Yabancı dilde yayınlarla ilgili bilgiler, yabancı dilde ders kitapları, yasaklar, onay belgeleri vb. 5. Öğrenci ihtiyaçları, disiplinsizlikleri, izinleri, nakilleri, kayıtları, diplomaları vb.6. Okulda okutulan ders kitaplarının yayın izinleri.7. Azınlık okullarının sorunları, azınlık okullarında çalışan Bulgar, Sırp, Rum,

¹⁰ Hüseyin Memişoğlu, *Geçmişten Günümüze Bulgaristan'da Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2002, s. 12-15.

Rus öğretmenlerin yasadışı çalışmaları. 8. Maarif teşkilatının ve okulların diğer kurumlarla ilişkisi, hukukî durumları, yardımlaşmaları vb. başlıklar altında incelenebilir.

5. Üsküp Sancağı'nda Eğitim ve Öğretim

5.a. *Üsküp şehir merkezi ve köyleri*: Başbakanlık Osmanlı Arşivinde tasnif edilen anlaşıldığına göre Osmanlı Dönemi'nde Kosova'nın çok önemli bir eğitim merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelere göre Üsküp'te en önemli okullardan birisi *Mekâtib-i İdadi-i Mülki*'dir¹¹. Bu okul, 1306 (1888)'da II. Abdülhamid Han'ın direktifleri ile açılmıştır. Okul müdürü 1896'da İsmail Hakkı Efendi olup çok zengin bir idareci ve öğretmen kadrosuna sahiptir. Gece ve gündüz olmak üzere iki öğretim yapmaktadır. 25 gece, 104 günüz olmak üzere 129 öğrenci öğrenim görmektedir¹². *Mekâtib-i İdadi-i Mülki* Kosova'nın en gözde okullarındandır. Arşiv belgelerine göre 1900 yılında Orhaniye kazasının Deliklitaş mevkiindeki Dilpençe çayı kenarında bulunan yazılı ve resimli taşlarla, çıkması muhtemel diğer eserlerin Üsküp'e nakledilerek, *Mekteb-i İdadi-i Mülkiye*'de muhafaza edilmesi konusunda bir karar çıktığına göre *Mekâtib-i İdadi-i Mülki*'de ayrıca bir müze de kurulmuştur¹³.

Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelerden anladığımıza göre Üsküp'te açılan diğer önemli bir eğitim kurumu da *Darülmualim*'dir. Bu okulun 1882'de yeni açılmış olduğunu ve iptidailere (ilkokullara) öğretmen yetiştirmeye başladığını görmekteyiz. İptidainin Muallimi de Abdurrahim Efendi'dir¹⁴.

1893'te II. Abdülhamid Han'ın emirleri ile Üsküp'e bir *Mekteb-i Sanayii* inşa edilmekte olduğu belgelerden anlaşılmaktadır¹⁵. 1996'da *Okul Yapma Komisyonu* reisi Hacı Galib beyzade Halil Bey'dir¹⁶. 1987'de ise açılışı yapılacak olan *Kosova Sanayi Mektebi* için gerekli bazı eşyayı satın almak üzere Kosova Maarif müdürünün Selanik'e gitmesi için Sadaretten izin çıktığını Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelerden anlamaktayız¹⁷. 1898'de bu okula muallim atamaları da yapılmıştır¹⁸.

Üsküp'ün önemli eğitim kurumlarından biri de *Üsküp Rüşdiye-i Askeriyesi*'dir. Askerî ve sivil olmak üzere zengin bir öğretmen kadrosu ile eğitim öğretim yapmaktadır. 1896'da dört sınıfta toplam 197 öğrenci eğitim ve

¹¹ BOA.334.64. MF.MKT.

¹² *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 98.

¹³ BOA. 517.3. MF.MKT.

¹⁴ BOA. 79.75. MF.MKT.

¹⁵ BOA. 180.138. MF.MKT

¹⁶ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 98.

¹⁷ BOA. 365.57. MF.MKT.

¹⁸ BOA. 414.25. MF.MKT.

öğretim görmektedir. Arşiv belgeleri arasında bu okula veya bu okuldan yapılan muallim tayinleri ile ilgili belgeler de bulunmaktadır¹⁹.

Osmanlı Dönemi'nde kız çocuklarının okutulmasına da ayrı bir önem verildiği görülmektedir. 1896'da *Üsküp İnas (Kız) Rüştüye Mektebi*'nde ise toplam 150 öğrenci kayıtlıdır. Bu okulun öğretmenleri tamamen bayanlardan oluşmaktadır. Kız rüştiyesinde kadrolu bir dikiş nakış öğretmenin de bulunduğunu yine belgelerden anlamaktayız²⁰.

Başbakanlık Osmanlı Arşivine göre 1893'te Üsküp'te *Mekteb-i Edeb* ismiyle bilinen bir okul da bulunmakta olup bu okulun müdürü Ali Galip Efendi'dir²¹. 1896'da *Mekteb-i Edeb*'de ise çırak sınıfı, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıflarda toplam 209 öğrenci bulunmaktadır²². 1906'da *Mekteb-i Edeb*'in kadrolarına Ali Ulvi Efendi isminde bir muallimin de katıldığını yine arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz²³.

1892-1893 istatistiklerine göre Üsküp vilayetinde toplam 386 sıbyan mektebi, 59 usul-i cedide iptidai mektep bulunmakta idi²⁴.

1896'da *Kebir İptidai Mektebi* 180, *Hayriye İptidai Mektebi* 80, *Feyziye İptidai Mektebi* 50, *Meddah İptidai Mektebi* 50, *Hafız Mahmud İptidai Mektebi* 55, *Şükriye İnas İptidai Mektebi* 40 öğrenci ile eğitim ve öğretiminde devam etmektedir. Bu okullar ile ilgili pek çok detay Osmanlı Arşivindeki belgelerle takip edilebilmektedir²⁵.

Osmanlı Devleti Müslüman halkın eğitimi kadar azınlıkların eğitimi için yatırım yaptığı yine arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. 1896'da Üsküp'te eğitim öğretim veren gayrimüslim okulları şunlardır²⁶:

Tablo 1: 1896'da Üsküp'te Eğitim Öğretim Veren Gayrimüslim Okulları

Okulun Adı	Gece Eğitimi	Günüz Eğitimi	Öğrencinin Cinsiyeti		Okulun Sınıf Sayısı	Dil
			Erkek	Kız		
Rum Erkek Okulu	-	1	65	-	Bulgarca-Fran.	Rumca, Fran.
Bulgar Erkek okulu	1	-	319	-	4 sınıf rüştiye	Bul., Türk, Fran.
Bulgar Kız Okulu	1	-	-	150	3 sınıf rüştiye	Bulgarca-Fran.
Bulgar Erkek okulu	-	1	319	-	Rüşdiye-İptidaiye	Bulgarca-Fran.
Rum Kız okulu	-	1	-	120	6 sınıf rüst. ve ibt.	Rumca
Sırp Kız ve Erkek Ok.	-	1	30	16	2 sınıf iptidai	Slavca-Sırpça
Musevi Erkek Okulu	-	1	154	-	5 sınıf iki şube	İsp, Fran. Türk.
Bulgar Kız Okulu	1	-	30	132	3 sınıf iptidai	Bulgarca
Bulgar Erkek Okulu	-	1	48	-	3 sınıf iptidai	Bulgarca

¹⁹ BOA. 154.15320. TFR.I..SL..

²⁰ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 100.

²¹ BOA.176.98.MF.MKT.

²² *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 101.

²³ BOA. 922.49.MF.MKT.

²⁴ Yahya Akyüz, age., s. 231.

²⁵ BOA.359.20.MF.MKT; BOA.733.45.MF.MKT; BOA.752.61.MF.MKT; BOA. 778.53.MF. MKT; BOA. 414.25. MF.MKT; BOA. 454.58. MF.MKT.

²⁶ *Tablodaki bilgiler Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, s. 102'den alınmıştır.

Bulgar Kız- Erkek Ok.	-	1	-	60	1 sınıf iptidai	Bulgarca
Bulgar Kız- Erkek Ok.	-	1	72	-	4 sınıf iptidai	Bulgarca
Bulgar Erkek Okulu	-	1	31	-	2 sınıf iptidai	Bulgarca
Bulgar Erkek Okulu	-	1	40	-	3 sınıf iptidai	Bulgarca
Bulgar Kız Okulu	-	1	-	60	1 sınıf iptidai	Bulgarca
Bulgar Erkek Okulu	-	1	73	-	3 sınıf iptidai	Bulgarca
Bulgar Erkek Okulu	-	1	31	-	1 sınıf iptidai	Bulgarca
Katolik Okulu	-	1	18	10	1 sınıf iptidai	Bulgarca
Bulgar Kız Okulu	-	1	35	-	-	
Bulgar Erkek Okulu	-	1	54	-	-	
	3	16	1319	548		

Fakat bu okullarda çalışan öğretmenlerin pek çoğunun misyoner ve ajan olduğu; Yunan, Rus, Bulgar ve Sırp'ların bu okul görevlilerini sürekli bölücülük yapmaya ve fitne çıkarmaya zorladığı anlaşılmaktadır²⁷.

5.b. İştîp kazası ve köyleri: 1896'da İştîp kazasında maarif meclisi şu isimlerden oluşmaktadır: Reis: Müftü Hüseyin Efendi, aza: Ahmed Efendi, aza: Bilal Efendi, aza: Bekir Efendi, kâtip: Mehmed Ragıp Efendi. Rüştîye mektebinde 48, erkek iptidai mektebinde 120 öğrenci öğrenim görmektedir²⁸. 1904 yılında İştîp'te biri merkezde diğeri de İştîp'in bir köyünde olmak üzere iki Bulgar okulunun açık olduğunu yine Osmanlı Arşivindeki belgelerden anlamaktayız²⁹.

5.c. Kumanova kazası ve köyleri: Komanova'da devrin modern anlamda okullaşması çok erken tarihlerde başlamıştır. 1872'den çok önceleri Kumanova

²⁷ Yunan Devleti tarafından *Yanya, Selanik, Kosova ve Manastır* vilayetlerindeki Rum mekteplerine dağıtılmak üzere Rum metropolitlere gizlice para yardımı yapıldığı, bu vilayetlerde bulunan Rum mekteplerinde görev yapan muallimlerin şahadetnamelerinin ve ders programlarının nasıl ve ne şekilde kontrol edileceğinin ve Yunan tebaasından muallim istihdam edilip edilemeyeceğinin bildirilmesi gerektiği (BOA.533.1.MF.MKT); *Yanya, Selanik, Kosova* Maarif müdürlüklerine gönderilen telgrafta postanelere gelen çeşitli dillerdeki ve genellikle Sırpça, Rumca, İngilizce kitap, risale ve gazetelerin şimdiye kadar ne şekilde ve kim tarafından tetkik ve muayene edilip muzır olanlara nasıl muamele yapıldığının bildirilmesinin istendiği (BOA. 597.37. MF.MKT); Bulgar mektepleri müfettişliğine Anastas adlı Rum'un tayininin uygun bulunmadığı ve onun yerine Bulgarca bilen Müslüman birinin seçilmesi gerektiğinin bildirildiği (BOA. 712.11. MF.MKT); Kosova'da gerek Sırp gerekse Bulgar mektepleri muallimliklerine talip olanlar hakkında gerekli tahkikat yapıldıktan sonra ellerinde muallim şahadetnamesi olanların şahadetnamelerinin vilayet Maarif Müdüriyeti tarafından tasdik edilerek, şahadetnamesi bulunmayanların Maarif heyeti huzurunda imtihanları yapılarak muallimliğe kabulleri için izin verildiği (BOA.116.42. MF.MKT); sakıncalı olduğu tespit edildiği hâlde yayımına ruhsat verilen Bulgarca Coğrafya kitabı hakkında gerekli işlemin yapılabilmesi için bir nüshasının Selanik Maarif Müdürlüğü'ne gönderilmesi (BOA.135.38. MF.MKT); Kosova Vilayeti Maarif Müdürü Abdül Efendi'nin Sırp Mektebi ve sair Hristiyan mekteplerine resmî ruhsat muamelesindeki yolsuzluğu ve Üsküp'te hükümetin yasaklamasına rağmen ruhsatsız tesis olunan mekteple alakalı mütalaa ile Üsküp'te bazı gayrimüslim eşhasın adreslerin istenmesi (BOA.8.3.Y..PRK.A); Kosova'daki Ortodoks mekteplerine, Sırp'lar tarafından yapılan müdahalenin engellenmesi isteği (BOA. 154.78. MF.MKT); Bulgar, Sırp ve diğer ecebi memleketlerinden gelen muallimlerin komiserhaneden iyi hâl kâğıdı olmadan görevlendirilmemeleri, Gayrimüslim mekteplerinde teba-i ecebiyeden muallim istihdam edilmemesi, Priştine kazası Yanova karyesindeki ve diğer Katolik mekteplerinin ruhsata bağlanması isteği (BOA. 856.37.MF.MKT); ...

²⁸ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 131-132.

²⁹ BOA.828.15.MF.MKT; BOA.828.14.MF.MKT.

rüştiyesi açılmış, eğitim öğretimine düzenli şekilde devam etmiştir³⁰. 1896'da Kumanova'nın maarif komisyonu şöyledir: Reis: Müderris İsmail Efendi, aza: Cemil Ağa, aza: Tasa Vaverdan Efendi, kâtip: İsmail Efendi. Rüştiye mektebinde 73³¹, mekâtib-i iptidaide 78, kız mektebinde 155 öğrenci öğrenim görmektedir. Kumanova'da Bulgar Erkek Okulu'nda 304, Bulgar Kız Okulunda 79, Rum Erkek Okulunda 120, Rum Kız Okulunda 60 öğrenci öğrenim görmektedir. Kumanova kazasının Çavuşlu köyündeki Sırp mektebinin, kiralanmış binada geçici olarak eğitim verilmesi şartıyla 1894'te açılışına izin verildiği Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerinde karşımıza çıkmaktadır³². Aynı yıl Tabanofça köyünde Rum okulu da açılmıştır³³. 1895'te Tikveriç-i Cedid köyünde bir Bulgar okulu yapıldığı anlaşılmaktadır³⁴. 1895'te Kumanova'da bir *Hamidiye İbtidaisi*'nin bulunduğu ve eğitim ve öğretime devam ettiği görülmektedir³⁵. 1898'de Kumanova rüştiye ve iptidai mektepleri genel bir onarımdan geçirilmiştir³⁶. 1904'te Kumanova'nın Matic ve Ofsence köylerinde de iptidai mektepleri açıldığı, muallimliklerine Selim ve Veli Efendi'nin tayin edildiği kayıt altına alınmıştır³⁷. 1906'da Kumanova Buzanosman köyünde ve Sarıçeşme köyünde³⁸ birer iptidainin bulunduğu da kayıtlıdır³⁹.

5.ç. *Radovişte kazası ve köyleri*: Radovişte rüştiyesi 1873'te inşa edilmiştir⁴⁰. Hemen arkasından muallim nakilleri yapılmış ve öğrencilerin ihtiyacı olan araç-gereçler, ders kitapları ve haritalar İstanbul'dan gönderilmiştir⁴¹. 1889'da Radovişte'de *Hacı Mehmed Mekteb-i Rüştiyesi* adıyla bir okulun açık bulunduğu ve muallimliğini Hafız Rıfat Efendi'nin yaptığı anlaşılmaktadır⁴². 1896'da Radovişte'de rüştiye mektebinde 25⁴³, mekâtib-i iptidaide 25 kız, 30 erkek, sıbyan mektebinde 55 erkek, 27 kız öğrencinin öğrenim gördüğü anlaşılmaktadır⁴⁴. Aynı yıl Radovişte kazasında Maarif Komisyonu şu isimlerden oluşmaktadır: Reis: Rasih Efendi, aza: Numan Efendi, aza: Faik Efendi, kâtip: Hayrettin Efendi. 1903'te Radovişte'nin bazı karyelerinde bulunan okulların onarımı bazı karyelere de yeni okul yapımı için

³⁰ BOA.2.30.MF.MKT.

³¹ Bu okula öğretmen nakilleri: Mehmed Fahreddin Efendi'nin tayini (BOA.95514.MF.MKT); Muallim Mustafa Efendi'nin durumu (BOA.116.167.MF.MKT).

³² BOA.270.40.MF.MKT; BOA.324.70.DH.MKT.

³³ BOA.244.57.F.MKT.

³⁴ BOA.275.77.MF.MKT.

³⁵ BOA.414.3.MF.MKT.

³⁶ BOA.779.40.MF.MKT.

³⁷ BOA.779.40.MF.MKT.

³⁸ Bu okula muallim olarak Hafız Zekeriya Efendi'nin tayini (BOA:969.42.MF.MKT).

³⁹ BOA.926.40.MF.MKT.

⁴⁰ BOA.15.22.MF.MKT.

⁴¹ BOA.29.126.MF.MKT; BOA.35.58.MF.MKT; BOA.43.32.MF.MKT; BOA.62.39.MF.MKT.

⁴² BOA.116.82.MF.MKT.

⁴³ Radovişte Rüştiyesi hakkında çeşitli bilgiler için bk. BOA. 215.31.MF.MKT; BOA.710.23.MF.MKT.

⁴⁴ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 147-148.

bir faaliyet içine girildiği görülmektedir⁴⁵. 1904'te Radovişte'de yeni bir rüştiye daha açılmıştır⁴⁶. 1910'da Hüdaverli ile Rutluköseli arasına bir ibtadi mektebi yaptırılmış, okulun adı “*Reşadiye İptidai*”si olarak adlandırılmıştır⁴⁷. Bu iptidai mektebinin yapımı için padişah bizzat 30 lira para göndermiştir⁴⁸.

5.d. Palanka kazası ve köyleri: Palanka Rüştiye Mektebi, 1873'te Bahri Bey tarafından yaptırılmıştır⁴⁹. Hemen arkasından muallim tayinleri gerçekleştirilmiştir⁵⁰. Öğrencilere gerekli olan okul araç gereçleri ve ders kitapları ise İstanbul'dan Maarif kütüphanesinden gönderilmiştir⁵¹. Palanka kazasının 1896'da eğitim ve öğretim durumu ise şöyledir: Maarif Komisyonu: Reis: Süleyman Faik Efendi, aza: Ali Ulvi Efendi, aza: Hakkı Efendi, aza: İsmail Ağa, kâtip: Yaşar Efendi. Rüştiye mektebinde 42⁵², mekâtib-i iptidaide 60, iki sıbyan mektebinde 25 erkek, 95 kız öğrenci eğitim görmektedir⁵³. Palanka kazasında ruhsatsız pek çok Bulgar okulu açıldığını, bu okullarda görev yapan Bulgar muallimlerinin bölücülük yaptığı, bu yüzden zaman zaman sert tartışmaların yaşandığını Başbakanlık Osmanlı Arşivinde rastladığımız belgelerden anlamaktayız⁵⁴. 1909'da inas (kız) iptidai mektebi inşası için kaynak sağlanmıştı. Bu okul ile ilgili başka bir belgeye rastlanmamıştır⁵⁵.

5.e. Koçana kazası ve köyleri: Koçana kazasında 1896'da durum şöyledir: Maarif Komisyonu: Reis: Ahmed Efendi, aza: Şakir Efendi, aza: Adil Efendi. Rüştiye mektebinde 40, mekteb-i iptidaide 62⁵⁶, sıbyan mektebinde 40 erkek, 4 kız kayıtlıdır⁵⁷. 1901'de Koçana kazasına bağlı Niviçani karyesindeki Bulgar mektebinin bölücülük odağı olduğu için kapatıldığı ve açılması için Bulgar Eksarhlığı tarafından başvuruda bulunulduğu ve açılması için çalışmalar yapıldığı görülmektedir⁵⁸. 1898'de Koçana'da, Koçana'nın Blaca, Zirnofça, Tranice karyelerinde birer iptidai mektebi açılmış ve öğretmen atamaları yapılmıştır⁵⁹. 1900'de kasabadaki zükür iptidai mektebi için yeni bir bina yapılmaya başlanmıştır⁶⁰. Koçana'daki okullarda okuyan öğrencilere bedava

⁴⁵ BOA.742.55.MF.MKT.

⁴⁶ BOA.811.25.MF.MKT.

⁴⁷ BOA.1485.1328/Za-29.İ.DH.

⁴⁸ BOA.27/-1.16.DH.İD.

⁴⁹ BOA.10.135MF.MKT.

⁵⁰ BOA.17.135.MF.MKT.

⁵¹ BOA.39.63.MF.MKT.

⁵² Bu okula yapılan muallim tayinleri için bk. BOA.1050.5.MF.MKT.

⁵³ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 151-152.

⁵⁴ BOA.244.45.MF.MKT.

⁵⁵ BOA.1123.27.MF.MKT.

⁵⁶ Rüştiye ve iptidainin muallim kadroları, onların özlük hakları ve ödüllendirilmeleri için bk. BOA.560.34.MF.MKT.

⁵⁷ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 157-158.

⁵⁸ BOA.594.23.MF.MKT.

⁵⁹ BOA.442.3.MF.MKT; BOA.442.33.ME.MKT.

⁶⁰ BOA.507.60.MF.MKT.

dağıtılmak üzere İstanbul'dan defalarca kitap, kırtasiye ve haritalar gönderilmiştir⁶¹.

5.f. Kratova kazası ve köyleri: 1892'de Kratova kazasına bağlı İzlatova karyesine iptidai mektebi açılmış ve adı *Hamidiye İbtidaisi* konulmuştur⁶². 1896'da Kratova Kazası Maarif Komisyonu: Reis: Nureddin Efendi, aza: Mahmud Efendi, aza: Feyzullah Efendi, aza: Hüseyin Efendi, aza: Hurşid Efendi. Rüştüye mektebinde 45⁶³, Şadırvan İptidai Mektebinde 69, sıbyan mektebinde 65 erkek, 70 kız öğrenci kayıtlıdır. Aynı yıl Bulgar okulunda 150 erkek, 35 kız; Çarine Varoş Mektebinde ise 22 erkek, 33 kız öğrenci öğrenim görmektedir⁶⁴. Kratova'da da Bulgar mektepleri sorunu bulunduğunu Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelerden anlamaktayız. Kratova kazasına bağlı Kratova-i Bala karyesindeki Bulgar mektebi muallimlerinin yasa dışı işlerle uğraştıkları ve bölücülük propagandası yaptıkları için okulun zaman zaman kapatıldığı ve tartışmalara sebep olduğu görülmektedir⁶⁵. Tırnoçça ve Talaşmanca köylerinde açılan Bulgar iptidai mekteplerinde zararlı kitaplar okutulduğu konusunda pek çok yazışma yapılmıştır⁶⁶.

5.g. Orhaniye kazası ve köyleri: 1896'da Orhaniye kazasında eğitim ve öğretim durumu şöyledir: Maarif Komisyonu: Reis: Esad Efendi, aza Bekir Efendi, Reis: Hasan Efendi. Orhaniye'de sadece iptidai mektebi açık olup 67 öğrenci kayıtlıdır⁶⁷. 1904'te okulların en uzak köylere kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Orhaniye kazasının Bıçakca, Doğan ve Atik Kaçanik köyleri iptidai mektepleri muallimliklerine Nuh, Maksud ve Rıfat efendilerin tayin edildikleri belgelerden anlaşılmaktadır⁶⁸.

6. Priştine Sancağı'nda Eğitim ve Öğretim

6.a. Priştine şehir merkezi ve köyleri: 1869'a kadar Priştine'de bir medresede Arapça eğitim yapılmaktadır. Priştine hanedanlarından Abdurahman Paşa, 1869'da bir okul yaptırır. Böylece Priştine'de o devre göre modern eğitim başlamış olur. Priştine'ye ilk mekteb-i iptidainin açılması ise 1882 yılına rastlamaktadır. Aynı yıllarda Priştine'de bir kız okulunun da açıldığını görmekteyiz⁶⁹. 1886'da Priştine'ye yeni bir kız okulunun yapıldığını ve görevlilerin atandığı anlaşılmaktadır⁷⁰.

Tablo 2: 1896'da Priştine'de Bulunan Mektepler

⁶¹ BOA.44.MF.MKT; BOA:701.55.MF.MKT.

⁶² BOA. 157.87.MF.MKT.

⁶³ Kratova Rüştüyesi ve muallimleri hakkında yazışmalar: BOA. 567.8.MF.MKT; BOA.920.58.MF.MKT; BOA.442.27.MF.MKT; BOA.809.11.MF.MKT.

⁶⁴ Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1314 (1896), s. 163-164.

⁶⁵ BOA.594.23.MF.MKT.

⁶⁶ BOA.830.3.MF.MKT; BOA. 832.2.MF.MKT.

⁶⁷ Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1314 (1896), s. 167.

⁶⁸ BOA.818.3.MF.MKT.

⁶⁹ Salnâme-i Vilâyet-i Kosova, 1314 (1896), s. 191-192.

⁷⁰ BOA.92.89.MF.MKT.

Okullar	Muallim ve Muallimeler	Öğrenci Sayısı
Rüştiye Mektebi	Sabit Efendi, Arif Efendi, Ahmed Efendi, Cemal Efendi, Ağuş Efendi	171
Kebir İptidai Mektebi	Ramazan Efendi Ömer Efendi	130
Cami-i Kebir Mektebi	Selim Efendi	70
Cami-i Sağır Mektebi	Yahya Efendi	60
Cami-i Cedid Mektebi	Abdül Efendi	140
Alaeddin Mahallesi Mektebi	İbrahim Efendi	90
Hasan Bey Mahallesi Mektebi	Hafız Süleyman Efendi	50
Yarar Çeribaşı Mahallesi Mektebi	Hafız Eyüp Efendi	40
İnas (Kız) İptidai Mektebi	Azime Hanım -Tayyibe Hanım	60

1896'da Priştine'de 148 Hristiyan erkek öğrencinin okuduğu bir iptidai mektep, 60 tane Hristiyan kız çocuğunun okuduğu inas (kız) sıbyan mektebi ve 70 Musevi öğrencinin okuduğu Musevi iptidai mektebi olduğunu görmekteyiz⁷¹. 1898'de Priştine kazasına bağlı Gatovişe karyesinde yaşayan Miçe veled-i İspasadir'in tasarrufundaki hanede Rum mektebi açmak için başvuruda bulunmuştur⁷². 1899'da Priştine'ye bağlı Krizoyek İptidai Mektebinin tekrar açılması⁷³, 1903 ve 1905'te köylerde okullar açılması için olağanüstü gayretler göze çarpmaktadır⁷⁴. Açılan okullara kısa zamanda muallimler de atanmıştır⁷⁵. 1904'te Prizren'deki bir mekteb-i iptidai, rüştiyeye çevrilmiştir⁷⁶. 1905'te Priştine'de bir idadinin açık olduğunu ve buraya muallimlerin atandığı kayıtlıdır⁷⁷. Azınlık okullarındaki bölücülük konusu Priştine'de de karşımıza çıkmaktadır. Bu problemlerin önüne geçebilmek için 1905'te Priştine kazası Yanova karyesi ve diğer Katolik mekteplerinin ruhsata bağlanması için sadarettten bir yazı gönderilir⁷⁸. 1908'de Priştine'de bir *Darülmualim* mektebinin açık olduğu okul ile ilgili yazışmalardan anlaşılmaktadır⁷⁹.

6.b. Mitroviçe şehir merkezi ve köyleri: Ne zaman inşa edildiği bilinmemekle birlikte 1891'de Mitroviçe Rüştiyesi açıktır ve eğitim öğretime devam etmektedir⁸⁰. 1896'da Priştine'nin Mitroviçe kazasında Reis-i Müderris Abdullah Efendi, üyeler: Mehmed Nuri Efendi, Mehmed Sabri Efendi, kâtip ise Numan Efendi'dir. Aynı yıl kazada mekteb-i rüştiyede 80, mekteb-i iptidaiyede 111, sıbyan mektebinde ise toplam 95 öğrenci okumaktadır⁸¹.

6.c. Vulçitrin şehir merkezi ve köyleri: 1896'da Vulçitrin kazasında maarif meclisi; Reis: Hüseyin Münip Efendi, azalar: Hafız İsmail Efendi, Haydar Ağa,

⁷¹ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 183.

⁷² BOA.428.48.MF.MKT.

⁷³ BOA.499.28.MF.MKT.

⁷⁴ BOA.727.41.MF.MKT; BOA.844.11.MF.MKT.

⁷⁵ BOA.738.38. MF.MKT.

⁷⁶ BOA.880.78. MF.MKT.

⁷⁷ BOA.838.25. MF.MKT.

⁷⁸ BOA.856.37.MF.MKT.

⁷⁹ BOA.1056.52. MF.MKT.

⁸⁰ BOA.139.84.MF.MKT.

⁸¹ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 193-195.

İbrahim Ağa'dan oluşmaktadır. Vulçitrin mekteb-i rüştiyesinde 111 öğrenci tahsil görmektedir. Erkek sıbyan mektebinde 170, kız sıbyan mektebinde ise 10 öğrenci kayıtlıdır⁸². 1903 ve 1904'te Vulçitrin'in pek çok karyesinde iptidai mektepleri açılmış ve İstanbul'dan bu okullara kitap ve kırtasiye gönderilmiştir⁸³.

6.ç. *Gilan şehir merkezi ve köyleri*:Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelerden anladığımıza göre 1895'te Gilan Rüşdiyesi açıktır ve eğitim öğretime devam etmektedir⁸⁴. 1896'da Gilan kazasında maarif meclisi reisi Reşid Efendi, azalar: Emin Ağa, Hacı Hamdi Beyzade ve Şakir Ağa'dır. *Gilan Mekteb-i Rüştiyesinde* 70⁸⁵, kız sıbyan mektebinde 80 öğrenci kayıtlıdır. Mekteb-i iptidaiyelerin durumu ise şöyledir: *Çarşı Mahallesi Mekteb-i İptidaiyesinde* 103, *Cami-i Atik Mahallesi İptidaiyesinde* 96, *Debce Mahallesi İptidaiyesinde* 25, *Rimtek Mahallesi İptidaiyesinde* 30, *Çıravayka Mahallesi İptidaiyesinde* 25, *Raka Mahallesi İptidaiyesinde* 35 öğrenci öğrenim görmektedir⁸⁶. 1906 yılında kaleme alınmış bir kira kararnamesinden anlaşıldığına göre Gilan'da bir inas (kız) mektebi de açık olup eğitim ve öğretim devam ettirmektedir⁸⁷.

6.d. *Preşova şehir merkezi ve köyleri*:Preşova ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki en eski belge 1878 tarihini taşımaktadır. 1878'de Preşova'da mekteb-i rüştiye açıktır⁸⁸ ve öğretmenler görev başındadır⁸⁹. 1896'da Preşova kazasında eğitim ve öğretim durumu ise şöyledir: Maarif meclisi'nin reisi: Hacı Mehmed Efendi, azalar: İsmail Efendi, Hacı Hüdaverdi Efendi, Lütfi Efendi, Mehmed Efendi'dir. Kâtiplik görevini Mahmud Efendi yapmaktadır. Mekteb-i rüştiyede 51, mekteb-i iptidaide 71 erkek 32 kız, sıbyan mektebinde ise 41 öğrenci kayıtlıdır⁹⁰. 1900 yılında kaleme alınmış bütçe ile ilgili bir yazıdan Preşova'nın Dobroşin karyesinde bir⁹¹, 1909'da Behlül Efendi'nin muallim olarak atanma kararnamesinden Koncul karyesinde bir mekteb-i iptidainin açık olduğunu anlıyoruz⁹². Preşova'da yeni inşa olunan iptidai mekteplerinin öğrencilerine dağıtılmak üzere 1903'te Mushaf-ı Şerif, Kuran-ı Kerim ve elifba risaleleri gönderilmiştir⁹³.

⁸² *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 200.

⁸³ BOA.701.55.MF.MKT; BOA.811.25.MF.MKT.

⁸⁴ BOA.273.60.MF.MKT.

⁸⁵ Gilan Mekteb-i Rüştiyesi öğretmeni Ayşe Hanım için bk. BOA.972.5.MF.MKT.

⁸⁶ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 203-204.

⁸⁷ BOA.976.11.MF.MKT

⁸⁸ BOA.61.57.MF.MKT.

⁸⁹ BOA.300.29.MF.MKT.

⁹⁰ Preşova İnas (Kız) Mektebi öğretmenleri için bk. BOA:117.37.MF.MKT.

⁹¹ BOA.528.5.MF.MKT.

⁹² BOA.1136.5.MF.MKT.

⁹³ BOA.730.26.MF.MKT.

7. Yenipazar (Novipazar) Sancağı'nda Eğitim ve Öğretim

7.a. Yenipazar (Novipazar) şehir merkezi ve köyleri: Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki bir muallim nakli belgesinden anlaşıldığına göre Yenipazar Rüştüyesi 1853'te açık olup eğitim ve öğretimini sürdürmektedir⁹⁴. Bu tarihten 1912'ye kadar Osmanlı Arşivinde okulun çeşitli durumu ile ilgili yazışmaları içeren yaklaşık 50 belge bulunmaktadır. 1888'de Kolaşin-i Zir karyesinde iptidai mektebi açılır⁹⁵. 1894'te Prizren, Taşlıca ve Yenipazar ve köylerinde okul yapma (iptidai mektepleri) seferberliği düzenlenmiş ve okul masraflarının karşılanması için arayış içerisine düşülmüştür⁹⁶. 1896'da Yenipazar'ın Maarif Meclisi; Reis: Müftü Ahmed Edip Efendi, aza: Hacı Yusuf Efendi, aza: Said Efendi, aza: Şemsi Efendi, aza: Davud Efendi, aza: Ahmed Efendi, kâtip: Murad Efendi. Rüştüye mektebinde 60 öğrenci öğrenim görmektedir. Yenipazar sancak merkezindeki 10, sıbyan mektebinde 230 erkek, 160 kız öğrenci kayıtlıdır. Yenipazar kazasında ise maarif komisyonu reisi Tahir Efendi'dir, aza: Akif Bey, aza: Emin Bey, aza: Ömer Ağa, kâtip: Adem Efendi. Mekteb-i rüştüyede 150, mekteb-i iptidaiyede 70 öğrenci bulunmaktadır⁹⁷. Mahallelerde bulunan 8 sıbyan mektebinde 270 erkek, 215 kız öğrenci kayıtlıdır⁹⁸. Yenipazar'da 1901'de bir de Rum mektebi bulunmaktadır. Bu okulda görev yapacak muallimler, şahadetnamelerini (diploma) onay için sadarete gönderirler. Sadareten çıkan yazıda ise şahadetnamelere sonra bakılacağı, öncelikle açılan okul hakkında bilgi gerektiği belirtilmiştir⁹⁹.

7.b. Akova şehir merkezi ve köyleri: Yenipazar'ın ilçesi olan Akova'nın eğitim ve öğretimi ile ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki ilk kayıt 1875 yılına aittir. Bu tarihte Akova'nın rüştüyesi yapıp bitirilmiş, muallim atamalarına başlanmıştır¹⁰⁰. Okulun açılışından 1912 yılına kadar okula atanan muallimlerle ilgili olarak Osmanlı Arşivinde onlarca evrak bulunmaktadır. 1895 tarihli kayda göre Akova kasabasında bir Hristiyan mektebi açılmaktadır. Sadareten giden yazıda ise okulun bir an önce açılması ve tedrisata başlamasına engel olunmaması istenmektedir¹⁰¹. 1896'da Akova kazası Maarif Meclisi reisi Musa Efendi, azalar: Sahil Efendi, Mehmed Efendi, Murad Ağa'dır. Mekteb-i rüştüyede 27¹⁰², Mekteb-i iptidaide 66 öğrenci mevcuttur. Altı mahallede bulunan sıbyan mekteplerinde 250 erkek, 25 kız öğrenci kayıtlıdır¹⁰³. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde rastladığımız diğer bir belgede ise Akova iptidaisi muallimlerinden Selman Efendi'nin yazdığı *Teshilatı'l Etfal*

⁹⁴ BOA.108.81.A.MKT.NZD.

⁹⁵ BOA.106.16.MF.MKT.

⁹⁶ BOA.218.13.MF.MKT.

⁹⁷ Yenipazar Mekteb-i Rüştüyesine öğretmen atası için bk. BOA.321.50.MF.MKT.

⁹⁸ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 221-232.

⁹⁹ BOA.574.32.MF.MKT.

¹⁰⁰ BOA.32.44.MF.MKT.

¹⁰¹ BOA.294.7.MF.MKT.

¹⁰² Mekteb-i Rüştüyeye yapılan muallim atamaları için bk. BOA. 774.15. MF.MKT.

¹⁰³ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 241-242.

isimli risalesinin basılmasına ruhsat verildiği anlatılmaktadır¹⁰⁴. Bu, derin muallimlerinin ne denli aydın olduğunu ortaya koyması bakımından son derece önemlidir. 1903 yılında Akova'da Gevdehal karyesini iptidai mektebinin inşası bitirilmiş, on tane iptidainin inşasına devam edilmektedir¹⁰⁵.

*7.c. Yenivaroş şehir merkezi ve köyleri:*Yenivaroş'un eğitim ve öğretim durumu ile ilgili olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki ilk belge 1895 yılına aittir. Belgeden anlaşıldığına göre Yenivaroş ahalisi Yenivaroş'ta bir rüştiye kurulmasını istemiş. Hükümetin verdiği cevap ise olumlu yöndedir¹⁰⁶. Osmanlı Devleti bir yıl içerisinde Yenivaroşluların isteğini yerine getirmiş, rüştiye binasının yapılma çalışmalarını başlatmıştır¹⁰⁷. 1896'da Yenivaroş Kazası Maarif Meclisi üç üyeden oluşmaktadır: reis: Ali Rıza Efendi, aza: Mahmud Bey, aza: Hasan Ağa. Kazada bulunan İskender Paşa Sıbyan Mektebinde 50 erkek, 40 kız öğrenci kayıtlıdır. Kaloşin kazasında ise 2 tane sıbyan mekebi bulunmakta, bu okullarda 55 erkek öğrenci öğrenim görmektedir¹⁰⁸. 1903'e gelindiğinde Yenivaroş'ta rüştiyenin açık olduğunu, eğitim ve öğretimin devam ettiğini muallim atamaları ile ilgili belgelerden öğrenmekteyiz¹⁰⁹. 1908'de ise Yenivaroş İnas (kız) Rüştiye Mektebi de açıktır¹¹⁰. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki 1899 tarihli bir belgeye göre Yenivaroş kazasında Hristiyan çocukların okuduğu bir okul bulunmaktadır. Sadareten gönderilen bir yazıda Hristiyan mektebinin üzerine bir kat daha ilave edilerek çocukların daha rahat eğitim ve öğretim görmesi istenmektedir¹¹¹.

8. Prizrin Sancağı'nda Eğitim ve Öğretim

*8.a. Prizrin şehir merkezi ve köyleri:*Prizrin'deki eğitim ve öğretim konusunda Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ilk rastlanan belgeler 1883 yılına ait olup Lodorofça, Kar ve Asriye karyelerine yapılacak iptidai mektepleri ile ilgilidir¹¹².Eğitim konusunda diğer bir belge de 1894 yılında ait olup Sırp Ortodoks Mektebi ile ilgilidir. Yazıda şahadetnamelerinin (diploma) tasdikinde tereddüt edilen Prizrin'deki Sırp Ortodoks Mektebi muallimleriyle emsallerinden hüviyetleri güvenilir bulunanlara maarif idaresinden matbu ehliyetname verilmesi, güvenilir olmayanların ahvalleri tetkik edildikten sonra gerekenin yapılması istenmektedir¹¹³. 1900 yılında yazılan başka bir yazıda Prizrin ve Üsküp Ortodoks mekteplerine tayin olunacak muallim ve muallimelerin şahadetnamelerini tasdik için mahalleri hükümetinden aldıkları mazbatayla birlikte vilayet maarif müdürlüğüne göndermelerinin yeterli olacağı

¹⁰⁴ BOA.452.38.MF.MKT.

¹⁰⁵ BOA.731.47.MF.MKT.

¹⁰⁶ BOA.319.18.MF.MKT.

¹⁰⁷ BOA.352.43.MF.MKT.

¹⁰⁸ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 247-248.

¹⁰⁹ BOA.701.52.MF.MKT.

¹¹⁰ BOA.1066.17.MF.MKT.

¹¹¹ BOA.458.36.MF.MKT.

¹¹² BOA.200.37.MF.MKT.

¹¹³ BOA.240.42.MF.MKT.

ve bu hususta metropolitlerin müracaatlarında da kolaylık gösterilmesi talimatı verilmiştir¹¹⁴. Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelere göre 1893'te Prizrin'in Lodorofça, Kar, Kardasarmıye ve Asariye karyelerine iptidai mektepleri yapılmaya başlanmıştır¹¹⁵. 1900 yılında Hamidiye köyündeki iptidai mektebinin ise açık olduğu anlaşılmaktadır. Buraya tayin edilecek muallimin maaşının Maarif Nezareti'nden ödeneceği özellikle belirtilmiştir¹¹⁶. 1894'te Prizrin rüştiye mektebinin harap oluşundan ve yeniden inşa edilmesinden bahseden belge olduğuna göre okul, bu tarihten önce açılmış olmalıdır¹¹⁷. 1896'da Prizrin Maarif Meclisi: Reis: Müderris Halim Efendi¹¹⁸. Belediye reisi Şefik Bey, vergi memuru Rasim Efendi, Defter-i Hakanî Başkatibi Veli Efendi, Meclis-i İdare Kâtibi Veli Efendi, Tahir Ağa ve Hacı Eyüp Ağa azalık görevindedir. 1896'da mekteb-i rüştiye inşa hâlinedir¹¹⁹. Aynı yıl okul inşasının tamamlandığı anlaşılmaktadır. Mekteb-i rüştiyede 119¹²⁰, 4 mekteb-i iptidaide 278¹²¹, 29 sıbyan mekteplerinde 1093 erkek, 765 kız öğrenci öğrenim görmektedir. Rahofça nahiyesinde 3 mahalle mektebinde 50 müslim, 15 de gayrimüslim öğrenci kayıtlıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde yer alan 1896 yılında kaleme alınmış bir yazıda ise Kosova Maarif Müdürü'nün Prizrin'e gidip okulları teftiş etmesi istenmektedir¹²². 1900'de Hamidiye köyü iptidai mektebi inşası tamamlanmıştır¹²³. 1901'de Kosova'ya gönderilen bir yazıda Prizren'de yeni iptidai mekteplerin açılması emredilmiştir¹²⁴. Aynı yıl gönderilen başka bir yazıda ruhsatsız Bulgar okullarının tespiti istenmiştir¹²⁵. 1903'te tekrar bir yazı gönderilmiş, İpek, Priştine ve Prizrin'in Müslüman köylerinde yeni okullar açılması istenmiştir¹²⁶. Aynı yıl gönderilen iki yazıda hem yeni okulların açılması hem de okullara atanacak muallimler hakkında iyi soruşturma yapılması dile getirilmiştir¹²⁷. 1901'de Prizrin'de yeni bir gelişme daha göze çarpmaktadır. Sadarettin giden bir yazıda adı geçen ile *Darülmualim* açılması emredilmiştir¹²⁸. Ayrıca Prizrin'deki eğitim öğretimin istenilen seviyede olmadığı, bu konuda bir araştırma yapılması emredilmiştir¹²⁹. 1903 yılına ait bir belgede Prizrin İdadisine resim öğretmeni atanması ile ilgili

¹¹⁴ BOA.502.32.MF.MKT.

¹¹⁵ BOA.200.37.MF.MKT; BOA.356.28.DH.MKT.

¹¹⁶ BOA.509.19.MF.MKT.

¹¹⁷ BOA.339.34.DH.MKT.

¹¹⁸ Prizrin Maarif komisyonu Başkanı Halim Efendi için ayrıca bk. BOA.60.101.Y..PRK.BŞK.

¹¹⁹ BOA.322.46.MF.MKT.

¹²⁰ Prizrin Rüştiyesine öğretmen atamaları için bk. BOA.443.12.MF.MKT; BOA.396.14.MF.MKT; BOA.688.17.MF.MKT.

¹²¹ Prizrin köylerindeki iptidailere muallim atamaları için bk. BOA.928.32.MF.MKT.

¹²² BOA.338.20.MF.MKT.

¹²³ BOA.509.19.MF.MKT.

¹²⁴ BOA.566.4.MF.MKT.

¹²⁵ BOA.566.4.MF.MKT.

¹²⁶ BOA.727.41.MF.MKT.

¹²⁷ BOA.712.11.MF.MKT; BOA.738.38.MF.MKT.

¹²⁸ BOA.755.56.MF.MKT. Prizrin Darülmualim mektebine yapılan atamalar için bk.

BOA.800.39.MF.MKT; BOA.888.3.MF.MKT; BOA.888.49.MF.MKT.

¹²⁹ BOA.711.2.MF.MKT.

konu ele alınmıştır. Dolayısıyla 1903 yılından önce Prizrin'de idadi de açılmıştır¹³⁰. 1905 yılında Darülmualimden mezun olanların atamaları yapılmaya başlanmıştır¹³¹. 1908'de Prizren Darülmualim Mektebinin onarımı veya başka bir bina kiralanması ile ilgili bir emir gönderilmiştir¹³². 1906'da Rum cemaatine ait olan okulun kullanılmayacak durumda olduğundan yenisinin yapılması ve ruhsat verilmesi için sadareten bir yazı yazılmıştır¹³³.

*8.b. Kalkandelen şehir merkezi ve köyleri:*Kalkandelen'de 1880'de rüştiyenin açık olduğunu¹³⁴, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde rastladığımız muallim tayini ile ilgili bir evrakta biliyoruz¹³⁵. 1887'de Kalkandelen'e bağlı Gostivar nahiyesi merkezinde bir katı iptidai, bir katı da rüştiye olmak üzere iki katlı bir okul bulunmaktadır¹³⁶. Bu okul daha sonra tamamen rüştiyeye çevrilmiştir¹³⁷.1896'da Kalkandelen kazası Maarif Meclisi: Reis: Müftü Mustafa Safi Efendi, aza: Hasan efendi, aza: Mustafa Bey, aza: Abdülhamid Efendi, aza: Ahmed Efendi, kâtip: Ragıp Efendi. Mekteb-i rüştiyede 86, 8 mahallede bulunan sıbyan mekteplerinde 561 erkek, 305 kız öğrenci kayıtlıdır. 1901'de Kalkandelen kazasında Hamidiye İptidai Mektebinin eğitim ve öğretimi devam etmektedir¹³⁸. 1903'te bir Bulgar mektebinin açık olduğunu Osmanlı Arşivindeki muallim atama belgelerinden öğrenmekteyiz¹³⁹. 1904'te Tamarca köyünde iptidai mektebi açık olup Kamil Efendi isimli bir muallim bu okulda görev yapmaktadır¹⁴⁰. 1908'de Kalkandelen'de bulunan bütün okulların yeniden inşası için Kosova Valiliğine ödenek gönderilmiştir¹⁴¹. 1909'da, bir yıl içinde, beş köyde iptidailer açılmış ve muallim tayinleri yapılmıştır¹⁴². Kalkandelen'e 1909'da Ulahça eğitim yapan bir Ulah mektebine ruhsat verilmiştir¹⁴³.

*8.c. Loma şehir merkezi ve köyleri:*1896'da Loma kazasında 6 sıbyan mektebi olduğu kayıtlıdır. Ancak bu okullara devam eden öğrenci sayısı tespit edilememiştir. Loma kazası Kalis nahiyesinde 7 sıbyan mektebinde 350 erkek, 100 de kız öğrenci kayıtlıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan bir

¹³⁰ BOA.759.57.MF.MKT.

¹³¹ BOA.891.65.MF.MKT.

¹³² BOA.1056.52.MF.MKT.

¹³³ BOA.928.13.MF.MKT.

¹³⁴ Kalkandelen Rüştiyesi muallimleri için bk. BOA.273.63.MF.MKT; BOA.443.12.MF.MKT; BOA.1050.5.MF.MKT; BOA.499.15.MF.MKT; BOA.69.24.MF.MKT; BOA.73.15.MF.MKT; 73.126.MF.MKT;

¹³⁵ BOA.69.24.MF.MKT.

¹³⁶ BOA.95.45.MF.MKT.

¹³⁷ BOA.152.116.MF.MKT.

¹³⁸ BOA.563.11.MF.MKT.

¹³⁹ BOA.748.49.MF.MKT.

¹⁴⁰ BOA.779.42.MF.MKT.

¹⁴¹ BOA.135.106.46.TFR.I.KV.

¹⁴² BOA.186ç18532.TFR.I.KV.

¹⁴³ BOA.1118.10.MF.MKT.

belgeye göre 1903'te Loma'da adeta okul açma seferberliği sergilenmiştir. Zira aynı anda on beş adet iptidai mektebin açılışı için emir verilmiştir¹⁴⁴.

9. İpek Sancağı'nda Eğitim ve Öğretim

*9.a. İpek şehir merkezi ve köyleri:*1896'da İpek Sancağı'nda mekteb-i rüştiyede 33 öğrenci öğrenim görmektedir¹⁴⁵. 1896'da yayımlanan salnameye göre İpek kaza merkezinde 18 erkek ve 1 kız okulu olmak üzere 19 sıbyan mektebi mevcuttur. 1898'de İpek idadi mektebi de eğitim öğretimini devam ettiren kurumlar arasında karşımıza çıkmaktadır¹⁴⁶.

*9.b. Yakova şehir merkezi ve köyleri:*Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelerden anlaşıldığına göre Yakova'da modern okullar açılmadan önce *Medrese-i Cedide* ve *Kebir Medersesi* olmak üzere iki medrese faaliyettedir¹⁴⁷. Yakova Rüştiyesinin açılış tarihi 1864'tür¹⁴⁸. Bu mektepte okutulan kitaplar İstanbul'dan yıllarca ücretsiz olarak gönderilmiş¹⁴⁹, buradan mezun olanlar Üsküp idadisinde parasız yatılı olarak öğrenimine devam etmiştir¹⁵⁰. 1896'da Yakova kazasında Marif Meclisi şu üyelerden oluşmaktadır: Reis: Müderris Hasan Efendi, aza: Hafız Muhtar Efendi, aza: Müderris Murtaza Efendi, aza: Yusuf Efendi, aza: Ahmed Hamdi Efendi, kâtip: Akif Efendi. Mekteb-i rüştiyede 120¹⁵¹, toplam 18 sıbyan mektebinde 1051 erkek, 358 kız öğrenci öğrenim görmektedir¹⁵². 1898 yılına ait iki belge Yakova'da yapılacak okullar için burada görev yapan muallimlerin maaşlarından kesinti yapılması ile ilgilidir¹⁵³. Çarşı mahallesinde faaliyette olan mekteb-i iptidai 1900'de ihtiyaca cevap vermemeye başlamış, yeni bir mektep inşası veya uygun bir yer kiralanması için Kosova Valiliğine emir gönderilmiştir¹⁵⁴. Yakova'nın Punaşanko karyesindeki iptidai mektebi ise 1904'de yaptırılmıştır¹⁵⁵.

*9.c. Berane şehir merkezi ve köyleri:*1896'da Berane Kazası Maarif Meclisi: Reis: Mehmed Bey, aza: Abidin Şevki Efendi, aza: Mepaho Ağa, aza: Simov Ağa, kâtip: Mustafa Efendi. Salnameye göre Barene'de iki sıbyan okulunda 90 erkek ve 45 kız öğrenci öğrenim görmektedir¹⁵⁶.

9.ç. Tirgovişte şehir merkezi ve köyleri: Tirgovişte kazasının eğitim öğretimi ile ilgili bilgiler, son derece yetersiz gibi görünmektedir. Zira Osmanlı

¹⁴⁴ BOA.8.723.TFR.I.A.

¹⁴⁵ İpek Rüştiyesi muallimleri için bk. BOA.352.4.MF.MKT; BOA.402.35.MF.MKT.

¹⁴⁶ İpek'te iptidailerde görev yapan muallimler için bk. BOA.427.22.MF.MKT; BOA.1146.75.MF.MKT.

¹⁴⁷ BOA.354.26.DH.MKT; BOA.800.28.DH.MKT; BOA.33.38.DH.İD.

¹⁴⁸ BOA.384.23.A.MKT.MHM.

¹⁴⁹ BOA.45.22.MF.MKT; BOA.44.87.MF.MKT.

¹⁵⁰ BOA.337.11.MF.MKT.

¹⁵¹ Bu okul 1896 mezun verdiği göre en az dört yıl önce açılmış olmalıdır (BOA.337.11.MF.MKT).

¹⁵² *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 296-297.

¹⁵³ BOA.418.53MF.MKT; BOA.442.27.MF.MKT.

¹⁵⁴ BOA.520.50.MF.MKT.

¹⁵⁵ BOA.74.7459.TFR.I.KV.

¹⁵⁶ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 301-302.

Arşivindeki en eski belgeler 1895 tarihli olup yeniden açılan Petniçe ve Drağa karyelerinde görev yapan iptidaiye muallimlerinin maaş konusu ile ilgilidir¹⁵⁷. 1896 yılında kaleme alınmış diğer bir belgede ise Radmaniçe karyesinde açık olan iptidaiye muallim olarak Mehmed Halid Efendi'nin atandığı bildirilmiştir¹⁵⁸. 1896'da Tirgovişte kazasında Maarif meclisi şöyledir: Reis: Fetahovik Ali Efendi, aza: Halid Efendi, aza: Osman Ağa, aza: Ömer Efendi. Kazada bulunan 7 sıbyan mektebinde 224 erkek, 172 kız öğrenci kayıtlıdır. 1998'de okulların köylere de yapılmaya başladığını görüyoruz. Aynı yıl Radmaniçe köyüne bir mekteb-i ibtida inşa edildiğini ve muallim olarak Mehmed Halid Efendi'nin atandığı anlaşılmaktadır¹⁵⁹. 1909'da ilçeye rüştiye açma girişimleri bütçe engeline takılmıştır¹⁶⁰. Ancak aynı yıl iptidai mekteplerinden birisi rüştiyeye çevrilmiştir¹⁶¹.

9.d. Gosina şehir merkezi ve köyleri: Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Gosina kazasının eğitim ve öğretimi ile ilgili ilk belge 1894 tarihli olup konusu üç adet iptidai okulu açılması ile ilgilidir¹⁶². 1894'te ise Gosina'ya eski usul ile eğitim yapan bir medrese kurulmuştur¹⁶³. 1896'da Gosina kazası Maarif Meclisi şu isimlerden oluşmaktadır: Reis: Naib Efendi, aza: Halil Efendi, aza: Hacı Ali Efendi, aza: Abdül Ağa. Kazada bulunan 6 sıbyan mektebinde 474 erkek, 111 kız öğrenci öğrenim görmektedir¹⁶⁴. 1903 yılında kaleme alınan bir yazıda ise bir kurul oluşturularak Gosina kazasındaki okulların onarılması istenmektedir¹⁶⁵.

10. Taşlıca Sancağı'nda Eğitim ve Öğretim

10.a. Taşlıca şehir merkezi ve köyleri: Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Taşlıca'nın eğitim öğretimi ile ilgili ilk rastladığımız belge 1895 yılına aittir. Bu belge, Taşlıca'da açılan bir iptidai mektebinden bahsetmektedir¹⁶⁶. 1896'da Taşlıca Sancağı maarif komisyonu; Reis vekili: Mehmed Ali Efendi, azalar: Belediye Reisi Hamdi Bey, Mehmed Efendi, Hasbi Efendi ve Yüzbaşı Şemi Efendiden oluşmaktadır. Mekteb-i rüştiyede 70, mekteb-i iptidaide 66, şehrin muhtelif yerlerinde bulunan 5 sıbyan mektebinde ise 159 erkek, 92 kız öğrenci öğrenim görmektedir. Hristiyan iptidai mekteplerinde 226'sı erkek, 93'ü kız olmak üzere toplam 319 öğrenci bulunmaktadır¹⁶⁷. 1898'de Taşlıca'da bir iptidai mektebinin temeli atıldığı bildirilmiştir¹⁶⁸. 1900 yılında kaleme alınmış

¹⁵⁷ BOA.272.51.MF.MKT; BOA.298.45.MF.MKT.

¹⁵⁸ BOA.348.42.MF.MKT.

¹⁵⁹ BOA.348.42.MF.MKT.

¹⁶⁰ BOA.1134.43.MF.MKT.

¹⁶¹ BOA.198.19763.TFR.I.KV.

¹⁶² BOA.2.1312/Z-2.İ.MF.

¹⁶³ BOA.436.4.DH.MKT.

¹⁶⁴ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 309.

¹⁶⁵ BOA.730.46.MF.MKT.

¹⁶⁶ BOA.280.4.MF.MKT.

¹⁶⁷ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 315-317.

¹⁶⁸ BOA.420.56.MF.MKT.

bir belgede ise bir rüştiye ve altı iptidai okulunun onarımından bahsedilmektedir¹⁶⁹. 1904'te Taşlıca'da bir *darümuallim* ve çok sayıda iptidai mektebinin yapılması için hükümet tarafında kaynak bulma çalışmaları başlatılmıştır¹⁷⁰.

10.b. Prepol şehir merkezi ve köyleri: Prepol'da 1873'te hem sıbyan mektebi hem de rüştiye açık olup eğitim ve öğretime devam etmektedir¹⁷¹. 1890'da Prepol rüştiyesinin¹⁷² eğitim ve öğretimine devam ettiğini bir öğretmen nakliyle ilgili belgeden anlamaktayız¹⁷³. 1895'te Prepol'un merkezine bir mekteb-i iptidai inşa edilmiştir¹⁷⁴. 1896'da Prepol kazasının eğitimini şu kişiler yönetmekteydi: Maarif Meclisi Reisi Süleyman Faik Efendi, azalar: Murad Bey ve Mahmud Bey'dir. Mekteb-i rüştiyede 20, mekteb-i iptidaide 80, 2 adet sıbyan mektebinde 12 erkek, 42 kız öğrenci öğrenim görmektedir¹⁷⁵. 1900'de Prepol'a *İnas (kız) mektebi* de inşa edilmiştir¹⁷⁶. Osmanlı Devleti, Prepol'a 1902'de *İnas (kız) rüştiyesi* de yapmış, Rasime Hanım isimli bir muallimi bu okula tayin etmiştir¹⁷⁷.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin 1877-1912 yılları arasında Kosova'da büyük eğitim yatırımları yaptığı, çok açıktır. Zira 1903'te çıkan bir kararnamede Prizrin sancağı Loma kazasına aynı kararname ile 18 iptidainin açılışı ilgi çekici bir örnek olsa gerektir. Aynı yıllarda Anadolu'nun pek çok sancağında bile 18 iptidai mektebi yoktur.

Osmanlı ülkesi dâhilinde okullaşma problemi ilk önce Kosova'da çözülmüş gibi görünmektedir. Çok kısa zaman içerisinde yüzlerce okul açılmış, öğretmen tayinleri yapılmıştır. Kosova'da okula gitme oranının çok yüksek olduğunu, açılan okulların kısa sürede ihtiyaca cevap veremez duruma gelmesinden anlaşılmaktadır. Bu durumda ya okullara yeni bir kat yapılmış, ya da yenileri inşa edilmiştir.

1877-1912 yılları arasında Balkanlar son derece karışık olup kurtlar sofrası durumuna gelmiştir. Osmanlı Devleti, Kosova'da modern okullar kurarak Kosovalıların asimile olmasını; daha açık bir ifade ile Sırplaşmasını, Bulgarlaşmasını, Rumlaşmasını, Slavlaşmasını önlemiştir. O devirde eğitim ve öğretime verilen önem, günümüzde Kosova Cumhuriyeti'nin temeli olmuştur.

¹⁶⁹ BOA.532.41.MF.MKT.

¹⁷⁰ BOA.775.48.MF.MKT.

¹⁷¹ BOA.9.91.MF.MKT.

¹⁷² Prepol Rüştiyesinde görev yapan muallimler için bk. BOA.392.41.MF.MKT; BOA.506.40.MF.MKT; BOA.559.49.MF.MKT; BOA. 119.58.MF.MKT.

¹⁷³ BOA.127.74.MF.MKT.

¹⁷⁴ BOA.298.28.MF.MKT.

¹⁷⁵ *Salnâme-i Vilâyet-i Kosova*, 1314 (1896), s. 312-321.

¹⁷⁶ BOA.533.10.MF.MKT.

¹⁷⁷ BOA.674.27.MF.MKT.

Kosova'nın merkezi Üsküp'te o dönemin çağdaş eğitim kurumları olan *Mekâtib-i İdadi-i Mülkî*, *Darülmualim*, *Sanayi Mektebi*, *Askerî Rüştiye*, *Kız Rüştiyesi*, *Mekteb-i Edeb* gibi okullar açılmıştır. Bu okullara çoğunlukla İstanbul'dan iyi yetişmiş muallimler tayin edilmiştir. Yeni açılacak okulların giderlerini karşılamak için de muallimlerin maaşlarından ciddî kesintiler yapılmıştır. Kosova'nın her sancağında ve kazasında rüştiyeler açılmış, rüştiyelerden mezun olanlar Üsküp'teki çeşitli okullarda parasız yatılı bölümünde öğrenimine devam etmiştir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelerden anlaşıldığına göre Osmanlı Devleti, 1877-1912 yılları arasında sınırları içerisinde kalan bütün coğrafyada eğitimi modernleştirmek ve çağın gereklerine cevap vermek için bütün zor şartlara rağmen, aşırı gayret göstermiştir. Öyle görünmektedir ki eğitimin kalitelileşmesi, çağdaşlaşması ve verimliliğinin artması için bizzat sultanlar konu ile ilgilenmişlerdir. Bu durumdan en fazla da Kosova istifade etmiştir.

Konunun bir başka yönü de eğitimde eski ve modernleşme meselesidir. Bir yanda sıbyan okulları faaliyetine devam ederken diğer tarafta halk ürkütülmeden o devre göre modern iptidai mektepleri ve rüştiyeler devam etmiştir. Böylece yeniliğe karşı olanların tepkisi önlenmiştir. Kosova halkı zamanla modern okulları benimsemiş, çocuklarını o çağın şartlarına uygun olarak okutmuştur.

1877-1912 yılları arasında Kosova'da Bulgar, Rum, Sırp, İtalyan, Fransız ve İngiliz misyonerler ve öğretmenler, çok çeşitli zararlı faaliyetlerde bulunmak istemişlerdir. Osmanlı Devleti, Müslüman Kosovalıları, Bulgar, Rum, Sırp, İtalya, Fransa ve İngilizlere ezdirtmemek ve halkın zihnini bulandırmamak için bir hayli gayret göstermiştir.

Osmanlı Devleti bütün bunları yapıyorken, Bulgar, Rum ve Sırp okulları da açmış; bu milletlerin çocuklarının huzur içerisinde öğrenim görebilmesi için bütün imkânlarını sunmuştur. Fakat ajan ve bölücü militan anlayışıyla görev yapan öğretmenlerle devamlı mücadele etmiştir.

Biz bir bildiri çerçevesi içerisinde incelediğimiz belgeler ışığında Kosova'nın eğitim ve öğretim durumunu ana hatlarıyla inceledik. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan belgeler, daha detaylı bir araştırma yapılırsa, Kosova'daki bütün okul ve bu okullarda görev yapan muallimler, okutulan dersler, okulda okuyan öğrenciler hakkında teferruatlı bilgiler elde edilebilir. Kosova'nın eğitim tarihi oluşturulabilir.